

POPRIŠTE BITKE IZMEĐU DIMITRIJA HVARSKOG I RIMLJANA

Franjo Maroević

U Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI-LIX/2, 1954-1957. (Antidoron M. Abramić, vol. II), Split, Mladen Nikolanci, pod naslovom »Pharos, Rimljani i Polibije« raspravlja o ubikaciji grada Dimale i o poprištu bitke između Dimitrija i Rimljana god. 219. pr.n.e. Zastupajući tezu, koju je već ranije iznio Š. Ljubić u djelu »Faria - Cittavecchia e non Lesina«, to jest da se iskrcavanje Rimljana po danu obavilo u Zavali, a ono po noći u Hvarskom kanalu, sjeverozapadno od sela Rudine, i da se brežuljak između uvale i grada, o kojem govori Polibijev opis bitke, odnosi na Zastrazišća, autor članka iznosi glavne momente strategije rimskog vojskovođe i pokreta protivničkih vojski.

Pošto je definitivno utvrđena lokacija grčkog Pharosa, Ljubićeva teza, usvojena i od M. Nikolancija, bez sumnje je jedino moguće rješenje ovog problema, koji je svakako od naročitog historijskog značenja, jer je poraz grčko-ilirske vojske imao dalekosežnih posljedica ne samo za ilirsku državu kao cjelinu, već je bio i od sudbonosnog utjecaja na razvitak otoka Hvara u političkom i socijalnom pogledu.

Kad su Grci god. 385/4. pr.n.e. došli na otok, sagradili su u početku samo grad Pharos. Tek kasnije, kad se poljoprivreda proširila i na udaljene zemljišne komplekse i kad se razviše i druge privredne grane, stanovnici iziđoše iz grada i počеше osnivati nove naseobine, pa tako sigurno još za cvata Pharosa, osim Dimosa na zapadnom dijelu otoka, postojahu u blizini grada i manja naselja, kao što su današnji Dol, Vrbanj, Jelsa i druga. Međutim nakon bitke od god. 219. pr.n.e. mora da je na otoku nastalo živo komešanje i seljenje stanovnika u sigurnije brdovite krajeve.

Kako i sam Polibije veli u svom opisu rimskog pohoda na Pharos, jedan dio preživjelih grčko-ilirskih vojnika rastrkao se

po otoku. Neki se od njih skloniše u već postojeća sela, a veće skupine postadoše jezgre novih naselja. Sigurno se njima pridružiše i mnoge izbjeglice, koje su napustile grad pred strahom od Rimljana.

U prvom poslijeratnom periodu stvorilo se dakle na otoku novo geopolitičko stanje i novi socijalni poredak, diktiran rimskim zakonima. Dominacijom Rimljana počinje nova era u historiji otoka, koja označuje prekretnicu u životu starosjedilaca.

Budući da je taj preokret nastao u vezi s porazom od god. 219, ispitivanje tih događaja bilo bi nepotpuno, kad se ne bi utvrdili i lokaliteti, na kojima se vodila sudbonosna borba. Međutim pisci, koji su dosad tretirali ovo pitanje, ograničili su se samo na određivanje terena bitke, a nisu i dokumentirali svoje zaključke, pa je tako i dalje ostavljena mogućnost nove diskusije o ubikaciji ratišta i eventualnog iznošenja drugih teza. Stoga se nameće potreba jedne detaljnije analize cijelog terena, koji je onda mogao doći u obzir za plan i strategiju rimskog konzula, a na osnovu nje i postavljanje preciznije definicije kraja, na kojem se održao krvavi obračun, tako da bi svaka daljnja rasprava postala suvišnom.

Nakon što je bilo utvrđeno, da se Pharos nalazio na teritoriju današnjeg Staroga Grada i obližnjeg polja, bilo je odmah jasno i to da se bitka od god. 219. odigrala u samom Starogradskom zatonu, koji mještani zovu Starograjčica, i da time same po sebi otpadaju sve ostale kombinacije, koliko ona vezana uz današnji grad Hvar, toliko i ona povezana s Vrbanjom. Taj zaton, koji sa sjeverne strane počinje rtom poluotočica Kabal, a s južne zapadnim rtom uvale Gračišće, vrlo je dobro razveden i ima nekoliko lijepih uvala i draga. Ako se promotri topografija terena uz obalu i ostalog područja, onda postaje na prvi mah očito, da su se ratne operacije morale razvijati na sjevernoj obali i odnosnom terenu, a nikako ne na južnoj strani, jer konfiguracija tla na južnoj obali ne odgovara elementima Polibijeva opisa, niti taktici konzula Lucija Emilija Paula, koji je htio Dimitrija izvući iz grada i potući na otvorenu polju. Na južnoj strani zatona samo je jedna uvala blizu grada, koja bi eventualno mogla doći u obzir za dnevno iskrcavanje, a to je Maslinica, ali je ona zbog male dubine pri obali nesposobna da primi veću lađu, a kamo li cijelu flotu od dvadeset brodova.

Kad bi se ipak pretpostavilo da se iskrcavanje po danu izvršilo u ovoj uvali, onda bi se nužno moralo uzeti, da se iskrcavanje Rimljana po noći izvršilo u jednoj od uvala u Korčulanskom kanalu, npr. u Lučišću, koje su inače malih kapaciteta, a u tom bi se slučaju rimske legije bile morale popeti na kote u prosjeku od 400 m visine, zatim proći oko 3 km tada teško prohodnog pla-

ninskog kraja, a potom se spustiti do Maslinice po strmim padinama, na očigled posade Pharosa, u nemogućnosti da ostanu nezaštićeni, čime bi bio propao cijeli konzulov ratni plan.

Zbog poteškoća, s kojima bi bilo spojeno iskrcavanje u Maslinici, treba ovu uvalu isključiti iz kombinacije. Još je manje mogla poslužiti Emiliju Paulu uvalica Mala Duboka, koja se nalazi na istoj strani zatona kao i Maslinica, na samom početku uže gradske luke i na taj način na dohvat posade grada; jer osim što je plitka, ona je znatno udaljena od Korčulanskog kanala, a između nje i grada nema nikakva brežuljka. Prema tome mora se, kako je već rečeno, zaključiti da se iskrcavanje izvelo na sjevernoj obali zatona i u Hvarskom kanalu, gdje ima vrlo podesnih uvala za takve operacije, kao i to da se borba vodila na terenu između zatona i kanala. Nije teško odrediti, koje su od tih uvala mogle doći u obzir za dnevno iskrcavanje, jer, ako se vodi računa o Polibijevoj opisu, onda izbor nije velik. Od rta Kabla pa do gradske luke samo su dvije uvale, u kojima je moguće izvršiti iskrcavanje iz većeg broja lađa, a to su: Tiha i Zavala.

Tiha je veoma prostrana uvala i razgranata u nekoliko draga, ali je razmjerno dosta udaljena od mjesta gdje je bio grad, a Polibije veli da je iskrcavanje po danu uslijedilo u uvali najbližoj Pharosu, pa zbog toga Tiha ne može doći u obzir.

Ne preostaje nego Zavala kao jedina moguća uvala za iskrcavanje, budući ona ispunja sve uslove iz rimskog ratnog plana. Ona nije mnogo široka, ali je zato dosta duga i duboka, a prema gradu je zaštićena jednim brežuljkom, koji se na južnoj strani spušta prema moru i završava rtom Baba. Istina, između ovog rta i gradske luke još su dvije male uvalice, koje nose imena Paklena i Duboka, ali one, pored toga što su male, još su i otvorene prema luci, tako da bi se s južnog rta, pri ulazu u luku, dakle iz položaja vrlo bliska gradu, moglo u njih slobodno gađati strjelicama, a rimski konzul sigurno nije bio tako neoprezan, da bi svoje vojnike izložio neminovnoj opasnosti.

Prema svemu tome, kao i s obzirom na ostale lokalitete i teren borbe, ne preostaje nego potvrditi dosadašnju tezu, da se uvala bliska gradu iz Polibijeva izvještaja odnosi na Zavalu. Tu su se Rimljani po danu iskricali i tamo je bio pohitao Dimitrije, da im spriječi silazak na obalu. Iz ove pretpostavke logično slijedi, da se glavnina vojske po noći iskrerala u nekoj uvali, a možda istodobno i u više njih, u Hvarskom kanalu, i to u neposrednoj blizini Zavale. Tom zahtjevu najbolje odgovara uvala Žukova sa svojim granama, među kojima je svakako najprikladnija za iskrcavanje ona suprotna Zavali, s kojom, zbog jakog usjeka u kopno, tvori Vrata Kabla, naime uski prilaz na taj poluotočić, a domaći je svijet zove Priuhodnja (od *pri-hoditi*). Rimski vojskovođa je za oba iskrcavanja sigurno izabrao uvale što bliže jednu dru-

goj, kako bi mogao sam voditi ratne operacije i kako bi oba dijela vojske bila međusobno u neposrednoj blizini, da bi u odsudnom času mogla istodobno udariti na Dimitrija. Žukova je sada ribarska luka sela Rudine, koje se nalazi na visoravni poviše nje, a u doba rimskog pohoda na Pharos vjerojatno je bila sve do mora gusto obrasla šumom, kao i cijeli taj kraj, na kojem i dandanas buja uglavnom samonikla vegetacija, tako da je glavnina rimske vojske, kad se iskrcala, imala gdje da se zakloni i da u zasjedi čeka neprijatelja, ako on izađe iz grada i pohita u Zavalu.

Vrijedno je spomenuti i jednu legendu, koja je prilično nejasna, ali bi se vjerojatno mogla odnositi na ove događaje. Po njoj se sva neprijateljska vojska iskrcala u uvali Tatinja*) u Hvarskom kanalu. Iz Tatinje Rimljani podoše prema sada močvarnom kraju zvanom Dračevica, a u ono pradavno doba obraslom tako gustom šumom, da ih straža na Gvozdu nije mogla primijetiti. Tu se utaboriše, spremajući se za napad na Pharos, od Dračevice udaljenog za oko 3,5 km. Kad su mislili da je nadošao pogodan čas navalili su na grad, osvojili ga i uništili. Kraljica Teuta, koja se po priči za vrijeme rata nalazila u gradu, pobjegne nakon pada Pharosa nepoznatim pravcem. Plemstvo također napusti grad i na krajnjem zapadnom dijelu otoka osnuje novo naselje, dok je puk ostao na rođenoj grudi.

Legenda je očito zamijenila Dimitrija s Teutom, koja se u to doba nije nikako mogla nalaziti u gradu, jer se poslije prvog ilirskog rata morala odreći prijestolja, a kratko iza toga je i umrla. Pored toga, ona i Dimitrije bijahu nakon spomenutog rata postali smrtni neprijatelji.

Što se tiče Tatinje kao uvale iskrcavanja rimskih legija i puta kojim su one prema legendi udarale na Pharos, ta se kombinacija ne može odbiti bez prethodne podrobnije analize, jer je ona strateški i terenski bila sasvim moguća. Da je rimski konzul htio direktno udariti na grad, a da pri tome ne izloži svoje vojnike neposrednom gađanju s utvrda, što bi se bilo dogodilo, da je došao s brodovljem u samu luku ispod gradskih zidina, onda ne bi bio mogao izabrati pogodniji put od ovoga: Tatinja — Dračevi-

*) I na južnoj strani Starogradsčkog zaljeva, zapadno od Gračiča, ima jedna vala istog imena.

Pjesnik A. Tresić-Pavičić iznio je u pripovijesti »Sudbina izdajice« tezu, da je naziv Tatinja grčkog podrijetla, izveden od glagola τάρτο, ali P. Skok (Slavenstvo i romanstvo na jadr. otocima, str. 176) i M. Hraste (Antroponomija i toponomija općine hvarske, u Hrv. dijalektološkom zborniku I, str. 359) zabacuje takvo tumačenje i izvode to ime od imenice *tat* (*lupež*).

ca — Pharos, jer on u cijeloj svojoj dužini ide ravnim terenom, a bio je onda, po onome što sama priča tvrdi, potpuno zaklonjen gustom šumom.

Ali ako se prihvati ova mogućnost, onda se mora odbaciti Polibijev opis bitke kao izmišljen i bez osnova, što nije moguće pretpostaviti, jer je on bio skoro suvremenik drugog rimsko-ilirskog rata. Pored toga, taj se grčki povjesničar specijalno bavio rimskom poviješću, pa je teško pretpostaviti da je napisao izvještaj o borbi s Pharosom bez prethodnog provjeravanja podataka iz pričanja, tim manje što je on, po općem sudu, bio savjestan historičar.

Uzeti pak Tatinju mjesto Žukove kao luku iskrcavanja po noći, uz Zavalu kao drugu luku, značilo bi pretpostaviti, da su se vojske iskrcavale na dva položaja, međusobno udaljena za preko 6 km. U tom slučaju ne bi bila postojala nikakva koordinacija ratne akcije obaju dijelova vojske, osim ako su Rimljani htjeli udariti na Pharos sa strane Dračevica i pokušati ga osvojiti, dok Dimitrije sa svojim snagama bude u Zavali. To nije isključeno, ali bi se s takvom taktikom konzul bio izložio pogibelji, da bude potučen od 6000 grčko-ilirskih vojnika, koji su sačinjavali posadu grada, i koji su poslije pobjede mogli osloboditi grad od neprijatelja. Nije vjerovatno da je iskusan rimski vojskovođa, kao što je bio L. Emilije Paulo, počinio takvu stratešku grešku.

Može biti i to da se ova legenda ne odnosi na događaje iz 219. god. pr.n.e., već na neki drugi rat, npr. na borbu između starosjedilaca i došljaka 384. god. pr.n.e., kad je Pharosu priskočio u pomoć Dionizije Sirakuški. Prepričavanja o tim događajima prenosila su se usmenom predajom iz generacije u generaciju stanovnika Pharosa, pa su tako dospjela i do naših preda kad su naselili otok i tamo našli ostatke grčkog življa.

Zbog navedenih razloga moramo više povjerovati onome što nam Polibije iznosi o borbi za Pharos, nego legendi, i uzeti da su luke iskrcavanja bile: Zavala i Žukova.

Uz tu hipotezu preostaje nam još da odredimo brežuljak između uvale i grada, tim više što su neki pisci zamijenili Zastražišća s kotom 111 m.

Teren od Zavale prema gradu sastoji se pretežno od visoravnji, koja se u smjeru jugoistoka penje do kote 72 m, a u pravcu juga silazi preko kote 31 m na more, završavajući rtom Baba, dok se prema istoku lagano diže do kote 111 m, koja je u neposrednoj blizini grada, njemu na sjever, i dominira ne samo gradskim područjem i ravnicom u srednjem dijelu otoka, već i zatonom kao i Hvarskim kanalom. Tu kotu Starogradani nazivlju Glavicom. Na prvi mah izgleda da brežuljak između uvale i grada nije mogao biti drugi nego ovaj s kotom 111 m, i da su Rimljani morali zauzeti Glavicu, kako bi odatle izvršili napad na Dimitrija, ako

on napusti grad. Međutim detaljnijom analizom položaja tog brežuljka, s obzirom na Zavalu, Zukovu i grad, dolazi se do zaključka, da je ta kombinacija nemoguća, i to s više razloga, a jedan od najvažnijih je taj, što se tada na koti 111 m morala nazivati grčka osmatračnica.

Grad Pharos je imao više osmatračnica, od kojih je, prema onome što se danas znade, jedna bila na Lampesi kod Gračišća, druga na Gvozdu poviše Vrisnika i treća u Toru, južno od Jelse. Sasvim je prirodno pretpostaviti, da je jedna morala biti i na sjevernoj strani grada, radi osmatranja srednjeg dijela Hvarskog kanala. Za tu službu najpodesnija je bila baš današnja Glavica. A da je ona tu stvarno i bila, pokazuje nam značenje toponima onog kraja, koji počinje oko 500 m sjeverozapadno od kote 111 m, a zove se *Zastražišća*, što je postalo od glagola *stražiti*, odnosno od imenice *stražišće*, a znači mjesto gdje se straži.

Gledajući iz grada, taj se kraj nalazi iza osmatračnice ili stražarnice, pa je stoga od domaćeg svijeta prozvan *Zastražišća*, a sama se Glavica ranije vjerojatno zvala i *Stražišće*. Dakle *Zastražišća* i Glavica nisu isto! Prestankom političke slobode Pharosa ta osmatračnica nije napuštena, već su je sigurno i Rimljani zadržali, kao i sve kasnije vojničke posade na tom teritoriju, pa tako i Neretljani za vrijeme borbi s Mlečanima, sve dok nije potpuno minula pogibelj od neprijateljskih napada, a napose od gusara.

Interesantno je, da se na otoku Hvaru, na gorskom masivu prema istoku, nalazi i jedno selo s imenom *Zastražišće*, koje je također plurale tantum kao i naziv kompleksa terena iza Glavice, s tom razlikom što se ovaj potonji toponim završava na *a*, dok se ime sela, smještena jugoistočno od Jelse, završava na *e*; ali su oba semantički istog podrijetla. U području toga sela bila je već u pradavno doba vojnička posada, pa otuda potječe i ime nasobini.

Ako je dakle na koti 111 m bila grčka straža, što su Rimljani sigurno znali ili pretpostavljali, onda je sasvim isključeno, da je konzul Emilije Paulo odredio da glavina zauzme taj položaj, jer bi time bio otkrio svoje namjere i svoju snagu. Polibije veli, da su Rimljani, iziđavši iz skrovišta, napali grčko-ilirsku vojsku iza leđa. Da su se oni nalazili na Glavici, morali bi prevaliti put od oko 3,5 km kroz onad skora neprohodan teren, da stignu do mjesta borbe. Nije imalo nikakve svrhe, da rimske legije najprije zaposjednu Glavicu, i da se onda vrate u Zavalu. Uostalom, da je rimska vojska bila na Glavici i okolnom terenu, onda se mogla nesmetano spustiti u luku i zaposjesti napušteni grad. Međutim to ona nije učinila, što znači, da nije ni bila tako blizu Pharosa.

U skladu s već unaprijed izrađenim planom, rimski konzul je rasporedio svoje vojnike po teritoriju sasvim blizu Zavalu, kako bi glavina vojske bila u stanju da hitro udari na grčko-ilirske snage, kad se u uvali zametne borba. Prema tome ne može se uzeti, da je Glavica onaj brežuljak, za koji grčki povjesničar veli, da se nalazi između uvale iskrcavanja i grada, već se mora zaključiti, da se to odnosi na Zastrazišća, koja su zapadno od kote 111 m, i u tom smjeru dopiru do linije rt Baba-Rudine. Tu se vjerojatno vojska skrivala; ali to nikako ne znači, da se ona nije nalazila ni borila i na okolnom terenu, naročito onom prema Zavalu, danas zvanom Gvozdenovica i Dolčići.

Kad se tako definitivno utvrdilo, koje su bile uvale iskrcavanja Rimljana i koje je bilo glavno ratište, onda se lako može stvoriti točna slika o cijeloj ratnoj akciji i rekonstruirati čitav tok bitke. Rimljani su doplovili po noći Hvarskim kanalom i u Zukuvi iskrcali veći dio svojih vojnika, koji su zauzeli skrovite položaje po sjeverozapadnim Zastrazišćima i okolnom terenu. Sutradan u zoru rimski konzul zaobiđe s dvadeset lađa rt Kabla i uđe u Starogradski zaton. Osmatračnice na Lampesti i ona na koti 111 m javiše to u grad, što je Emilije Paulo i želio, kako bi Dimitrija ponukao da napusti Pharos. Potcjenjujući broj lađa, Dimitrije zblijla pohita s jednim dijelom posade u Zavalu, da spriječi iskrcavanje neprijatelja. Naišavši tamo na neočekivano jak otpor, stade putem osmatračnice tražiti iz grada pomoć i sve nova pojačanja, dok konačno nije čitava posada ostavila utvrdu i u Zavalu stupila u očajnu borbu s Rimljanima. Kad je konzul vidio da je sva grčko-ilirska vojska došla na bojište, naredi onima koji su bili sakriveni, da stupe u akciju. Ovi nenadano napadnu Dimitrija iza leđa. Našavši se u teškoj situaciji, on napusti borbu u uvali i okrene svoje bojne redove prema onima na visoravni. Ali rimski vojskovođa svrsta sada netom iskrcane vojnike u falange, koje bijesno udariše straga na grčko-ilirske snage. Zametne se očajna borba na život i smrt, u kojoj branioci Pharosa podlegoše boljoj i smišljenijoj strategiji rimskog vojskovođe, a možda i većem broju neprijatelja.

Ostaci poražene grčko-ilirske vojske razbježaše se po otoku, a Dimitrije se spasi bijegom na jednoj lađi i uđe u službu Filipa III Makedonskog. Po jednoj verziji umro je god. 214. pr.n.e. pri opsadi Mesene, a po drugoj ubiše ga Rimljani negdje na Jadranu.